

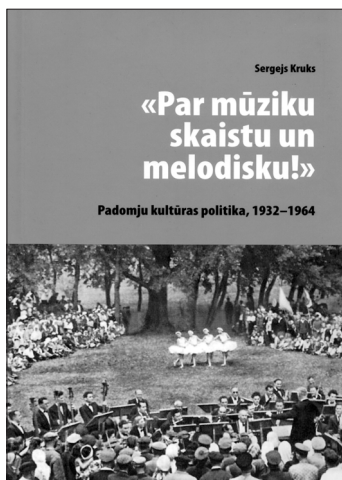
RECENZIJAS

Kruks S. "Par mūziku skaistu un melodisku!" Padomju kultūras politika, 1932–1964. – Rīga: Neputns, 2008. – 224 lpp.

Rīgas Stradiņa universitātes asociētā profesora, pazīstamā komunikācijas kultūras pētnieka Sergeja Kruka grāmatai piemīt vairākas īpašības, kas padara šo pētījumu būtisku Latvijas jaunāko laiku vēstures izpētes kontekstā. Nepretendējot uz vispusīgu S. Kruka pētījuma analīzi, šajā recenzijā tiks aplūkoti tikai daži aspekti, kas subjektīvi šķiet svarīgi, no vēstures zinātnes viedokļa raugoties.

Pirmkārt, *Par mūziku skaistu un melodisku!* ir pirmā latviešu valodā publicētā monogrāfija par padomju kultūras politiku, kas tematiski aptver ne tikai tās norises, kas attiecas uz kultūras dzīvi Latvijas PSR no 1944. līdz 1964. gadam, bet raksturo arī situāciju Padomju Savienībā kopumā, kas ir absolūti nepieciešams priekšnoteikums padomju politikas un tās lokālās specifikas izpratnei. Tādēļ darba hronoloģiskās robežas sākas ar 1932. gadu, kad PSRS sāka veidot valsts kontrolētās t.s. radošās savienības un tika deklarēta oficiālā padomju mākslas stila – sociālistiskā reālisma – koncepcija.

Jāatzīmē, ka sociālistiskā reālisma estētikas un tās politiskā konteksta izpētes pirmsākumi Latvijā ir datējami ar 20. gadsimta astoņdesmito gadu nogali. Ir pagājuši tieši divdesmit gadi, kopš žurnāls *Māksla* publicēja Zigurda Konstanta recenziju par 1988. gada rudenī Rīgā atklāto izstādi *Padomju Latvijas tēlotāja māksla. 1944–1957*. Izstādes mērķis bija "parādīt Staļina laika mākslas administrējošo sistēmu Latvijā",¹ taču faktiski tā aizsāka plašāka mēroga diskusiju par padomju kultūras politikas principiem, mērķiem un rezultātiem. Ap šo laiku presē parādījās arī pirmās nozīmīgās apceres,² kas toreiz iespējamās robežās analizēja mākslas attīstību gan Staļina laikā, gan arī pirms un pēc tam saistībā ar padomju sabiedrībā

¹ *Konstants Z.* Staļina garā ēna jeb "sit savējos" // *Māksla*. – 1989. – Nr. 2. – 10. lpp.

² *Borgs J.* Ģipša cilvēks // *Avots*. – 1987. – Nr. 4. – 35.–40. lpp.; *Slava L.* Mūsu mākslas dzīves skarba, mokpilnais teātris. Intervija ar mākslas zinātni doktoru Aleksandru Morozovu // *Avots*. – 1988. – Nr. 4. – 32.–36. lpp.

notiekošajiem procesiem, līdzīgi kā to nu jau retrospektīvā skatījumā darīja pērn Latvijas Nacionālā mākslas muzeja organizētās starptautiskās konferences *Sociālistiskā reālisma mākslas interpretācijas problēmas* dalībnieki.³

Otrkārt, S. Kruka monogrāfija sniedz bagātu faktoloģisko materiālu par šo laika posmu. Grāmatai ir trīs tematiski saistītas nodaļas, kas aplūko (1) kultūras politiku padomju operā un koncertzālēs, (2) kultūras politiku padomju estrādē un (3) kultūras socioloģijas paradigmas, kas izmantotas šajā pētījumā. Pētījumam ir apjomīgs dokumentārais pielikums (39 vienības, 119.–204. lpp.), kas ievērojami paplašina līdz šim par padomju kultūrpolitikas tēmu publicēto⁴ vēstures avotu bāzi. Tādējādi S. Kruka monogrāfija iezīmē daudzveidīgu un Latvijā vēl maz apgūtu pētījumu lauku un likumsakarīgi ir piesaistījusi arī citu sociālo zinātņu pārstāvju uzmanību.⁵

Trešais aspekts ir saistīts ar S. Kruka pētījuma metodoloģiju. Kā raksta autors, šī pētījuma metodoloģiskais pamats ir sociālajās zinātnēs izmantotā sistēmiskā pieeja, kas “nozīmē to, ka pētījuma objektu analizē vides kontekstā” (13. lpp.). Kultūrpolitikas pētniecība ir saistīta ar jautājumu par kultūras fenomena attiecībām ar sociālo vidi, un tas nozīmē, ka šeit var tikt izmantotas visdažādākās pagātnes rekonstrukcijas un interpretācijas iespējas, ko piedāvā mūsdienu socioloģija un kultūras teorija.⁶ Tādēļ viens no S. Kruka grāmatas nopelniem ir arī tas, ka tā sniedz kritisku ieskatu jaunākajās teorētiskajās koncepcijās un kultūrsocioloģisko pētījumu virzienos, kas pie mums diemžēl joprojām ir maz pazīstami.⁷

Recenzējamais pētījums rosina uz pārdomām par pagātnes izpēti iespējām un izmantojamo metodoloģiju. Vēsturnieka mērķis ir noskaidrot ne tikai to, *kas* notika, bet arī to, *kā* un *kāpēc* tas notika, kā arī to, ko šie notikumi *nozīmēja* to laikabiedriem toreiz un ko tie *nozīmē* tagadnes cilvēkiem šodien. Pēdējais apstāklis ir ne mazāk svarīgs, jo tas ir saistīts ar sabiedrības attieksmi pret vēsturi, ar aktuālo vēstures uztveri un savukārt neizbēgami rada jautājumus par faktu un to interpretācijas lomu, veidojot pagātnes notikumu rekonstrukcijas.⁸ Kā zināms, padomju laika vēsture pieder samērā nesenaī pagātnei, kas, iespējams, ne vienmēr ir “pagājusi”. Tādēļ laikmeta notikumu kritiskas analīzes vietās pētījumos par padomju okupācijas periodu dažkārt nākas sastapties ar pieeju, kas

³ Padomjzemes mitoloģija. Starptautiskas zinātniskas konferences “Sociālistiskā reālisma mākslas interpretācijas problēmas” rakstu krājums / Sast. E. Ansonē. (Muzeja raksti, 1). – Rīga, 2009. – 302 lpp.

⁴ Okupācijas varu politika Latvijā, 1939–1991. Dokumentu krājums / Atb. red. E. Pelkaus. – Rīga, 1999. – 422.–460. lpp. [26 vienības]; Latvija padomju režīma varā, 1945–1986. Dokumentu krājums / Atb. red. I. Šneidere. – Rīga, 2001. – 389.–416. lpp. [10 vienības].

⁵ *Ījabs I.* Totalitārisms ar ģitāru. Pieejams: <http://www.satori.lv/raksts/izdruka/2589> [aplūkots 16.08.2009.].

⁶ Sk.: *Jenks Ch.* Culture. Second edition. – London; New York, 2005. – P. 25–93.

⁷ 2008. gadā izdots viens no retajiem latviešu valodā publicētajiem teorētiskās ievirzes darbiem par kultūrpolitiku: *Kleins A.* Kultūrpolitika / No vācu val. tulk. U. Sedliniece. – Rīga, 2008. – 256 lpp.

⁸ *Jenkins K.* Re-thinking History. – London; New York, 2003. – P. 40.

diezgan labi raksturo tagadnes politisko diskursu, bet tikai formāli atspoguļo pagātnes sociālo realitāti.⁹

Padomju perioda vēsturiskās pieredzes apzināšana un izvērtēšana (interiorizācija) ir aktuāla arī mūsdienā Latvijas sabiedrībā.¹⁰ Kultūras un varas attiecību izpēte humanitārajās un it īpaši sociālajās zinātnēs Rietumeiropā aktualizējās kopš Otrā pasaules kara beigām sakarā ar jaunāko laiku vēstures traģisko sociālo pārvērtību pieredzi. Padomju Savienībā kultūras un varas attiecībām bija sava specifika, ko raksturo nesenu publicētās K. Sokolova grāmatas¹¹ virsrakstā sastopamā “savienības un cīņas” metafora. Arī šeit recenzējamā darba tematika ir līdzīga, taču S. Kruks akcentē tieši kultūras un varas elites pārstāvju sadarbības problemātiku.

Latvijas historiogrāfijā līdz šim plašākais kultūrpolitikas tematikai veltītais darbs ir mākslas vēsturnieka Jāņa Kalnača monogrāfija par tēlotāju mākslu Latvijā nacistu okupācijas laikā.¹² Vēsturnieki, kas nodarbojas ar padomju okupācijas laika izpēti, galvenokārt ir pievērsuši uzmanību tiem Latvijas sovietizācijas jautājumiem, kas ir saistīti ar represijām pret iedzīvotājiem un sabiedrības ideoloģisko kontroli dažādos padomju režīma pastāvēšanas posmos.¹³ Atsevišķi jāatzīmē Dr. hist. Dainas Bleieres pētījumi par latviešu kultūru 20. gadsimta otrajā pusē¹⁴ un – it īpaši šeit recenzējamā darba kontekstā – par padomju kultūras politiku 50. gados un 60. gadu sākumā.¹⁵ Šo publikāciju tematika ietver kultūrpolitikas jēdziena definīciju, kultūras nozares pārvaldības institūciju izveidošanu un kultūras dzīves ideoloģisko kontroli. To rezultāti dažos aspektos atšķiras no S. Kruka izdarītajiem secinājumiem, jo autori ir izmantojuši atšķirīgas metodoloģiskās pieejas vēsturiskā materiāla interpretācijai.

Padomju kultūras politikas teorētiskā pamatojuma un tās praktisko pasākumu realizācijas izpēte var sniegt specifisku ieskatu laikmeta notikumu attīstībā, parādīt to cēloņus un izsekot atšķirībām starp sākotnējām iecerēm un to praktiskajiem rezultātiem. Šis uzdevums nav viegls, jo totalitārisma (paturot šeit apzīmējumu, pret kura izmantošanu savā

⁹ Par padomju perioda vēstures izpētes problēmām sk.: *Šneidere I.* Latvijas jaunāko laiku vēstures pētniecība // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1994. – Nr. 3. – 117.–129. lpp.

¹⁰ Piemēram, sk. akadēmisko izdevumu Atslēgvārdi/Keywords tiešsaistē: Dažādās pagātnes, neskaidrās nākotnes. Pieejams: <http://www.satori.lv/raksts/izdruka/2555> [aplūkots 01.04.2009.].

¹¹ *Соколов К. Б.* Художественная культура и власть в постсталинской России: Союз и борьба (1953–1985 гг.). – Санкт-Петербург, 2007. – 480 с.

¹² *Kalnačs J.* Tēlotājas mākslas dzīve nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijā, 1941–1945. – Rīga, 2005. – 303 lpp.

¹³ *Ivanovs A.* Padomju politika Latvijā 20. gs. 50. gadu otrajā pusē – 80. gadu vidū: izpētes gaita, rezultāti un turpmākā perspektīva // Okupētā Latvija, 1940–1990 / Sast. Dz. Ērglis (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 19. sēj.). – Rīga, 2007. – 312. lpp.

¹⁴ *Bleiere D.* Latviešu kultūra abpus “dzelzs priekškara”, 1945–1990 // Doma-6. Rakstu krājums / Sast. I. Konstante. – Rīga, 2000. – 18.–38. lpp.

¹⁵ *Bleiere D.* Kultūrpolitika Latvijā 1953.–1958. gadā // Vēsturnieks prof. Dr. phil., LZA ārzemju loceklis Andrievs Ezergailis. Biobibliogrāfija, darbabiēdru veltījumi 70 gadu jubilejā. – Rīga, 2000. – 121.–158. lpp.; *Bleiere D.* Kultūrpolitika Latvijā 1959.–1962. gadā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2002. – Nr. 3. – 114.–132. lpp.

pētījumā pats monogrāfijas autors gan izturas skeptiski¹⁶⁾ sabiedrībai raksturīgo mākslas procesu izpēti ir pietiekami komplicēta.¹⁷ Nepietiek konstatēt tikai acīmredzamo mākslas atkarību no valdošā politiskā režīma ideoloģijas, kas tiek panākta ar administratīviem paņēmieniem, lietojot ierobežojumu, sodu un apbalvojumu taktiku.

Mākslas sfērā, tāpat kā citās sociālās dzīves jomās, manifestējas sabiedrības akceptētā vērtību sistēma. Tā pieļauj noteiktu konformisma līmeni attiecībās ar valsts varu, kas tiek uztverta nevis kā sabiedrības sastāvdaļa, bet gan kā ārējs spēks. Mākslinieku, intelektuāļu u.c. tā dēvēto kultūras darbinieku sadarbību ar padomju režīmu noteica dažādi motīvi, tāpēc “izsmēļošas analīzes gadījumos var rasties komplicēti un pat maz verificējami raksturojumi”.¹⁸ Citiem vārdiem sakot, pētniekam būtu jāizvairās izdarīt vienkāršotus secinājumus, ņemot vērā kā individuāla, tā arī kolektīva rakstura motivāciju, kas noteica atsevišķa cilvēka vai sabiedrības grupas nostāju katrā konkrētā gadījumā.

Sergeja Kruka pētījums par padomju kultūrpolitiku Latvijā visai detalizēti parāda inteliģences un padomju varas sadarbības estētisko, sociālo un politisko motīvu pretrunīgo apvienojumu, kā arī profesionālo mākslinieku dubulto atkarību: no vienas puses, PSKP funkcionāru noteiktās “atļautās brīvības robežas” tika uztvertas kā šķērslis jaunrades izpausmēm, taču, no otras puses, padomju varas aizbildniecība nodrošināja iespēju māksliniekiem (un ne tikai mūzikas jomā vien) nerēķināties ar tirgus prasībām. Tādējādi ekonomiskie apsvērumi veicināja inteliģences sadarbību ar valdošā politiskā režīma pārstāvjiem un tās integrāciju padomju varas sistēmā. Vienlaikus pētījuma autors uzsver šādas situācijas paradoksu, ko noteica pretstats starp padomju sabiedrības un akadēmiskās mūzikas profesionāļu gaumi un partijas ierēdņu visumā veiksmīgajiem centieniem izmantot to kā sabiedrības ideoloģiskās audzināšanas un kultūras patēriņa kontroles līdzekli.

Jāpiebilst, ka mākslas darbu valsts pasūtījumu sistēmas ideoloģiskais un ekonomiskais pamatojums Krievijas impērijā tika definēts jau 19. gadsimta otrajā pusē,¹⁹ savukārt Latvijā līdzīgu politiku mēģināja īstenot K. Ulmaņa autoritārais režīms, 30. gadu beigās izveidojot Valsts kultūras padomi, kas faktiski bija iecerēta kā kultūras dzīves valstiskās organizācijas un arī tās ideoloģiskās kontroles institūcija,²⁰ līdzīgi PSRS valsts nodibinātajām radošajām savienībām. Tādēļ atsevišķa salīdzinoša pētījuma vērts būtu jautājums par autoritārās Latvijas valsts un padomju ideoloģijas konotācijām, izvērtējot Latvijas sovetizācijas norisi 1940.–1941. gadā, kā arī pēc

¹⁶ Visi bija apmierināti. Andas Kļaviņas intervija ar komunikācijas kultūras pētnieku Sergeju Kruku. Pieejams: <http://www.satori.lv/raksts/izdruka/2594> [aplūkots 14.08.2009.].

¹⁷ *Kļaviņš E.* Totalitārās un posttotalitārās sabiedrības māksla kā mākslas vēstures problēma // *Doma-6. Rakstu krājums / Sast. I. Konstante.* – Rīga, 2000. – 39.–46. lpp.

¹⁸ Turpat. – 41. lpp.

¹⁹ *Савельев Ю. П.* Искусство историзма и государственный заказ. Вторая половина XIX – начало XX века. – Москва, 2008. – 400 с.

²⁰ Valsts kultūras padomes I sesija 1939. gada 2. februārī / *Sast. P. Strautiņš.* – Rīga, 1939. – 130 lpp.

1944. gada. Acīmredzot zināmas konceptuālas pretrunas starp kultūras produkcijas ražotājiem un pārvaldītājiem, kas nodrošina saražotās produkcijas patēriņu, ir neizbēgamas,²¹ un tādēļ “mākslinieks trausli balansē starp valsts un tirgus finansēšanas mehānismiem” (117. lpp.).

S. Kruks padomju kultūrpolitiku analizējis gan institucionālajā, gan ikdienas sociālās prakses līmenī, parādot kultūras dzīvi regulējošo lēmumu sagatavošanas un realizācijas mehānismu. Šāda pieeja sniedz jaunas atziņas par kultūrpolitikas veidošanu (piemēram, PSKP direktīvās lietotais formālisma jēdziens bija ideoloģiska klišeja, kuras saturs tika pielāgots attiecīgā brīža politiskajai konjunktūrai) un aktualizē jautājumu par indivīda atbildību. Tiesa, varētu diskutēt par autora citēto R. Rolina (*Rollin*) tēzi, kas pretstata mākslas darbu subjektīvo vērtēšanu sabiedrības attieksmes aprakstam, analīzei un interpretācijai kā objektīvākai izpētes metodei (115. lpp.). Vēstures pētīšanā nav iespējams pilnīgi nošķirt interpretāciju no vērtējošiem spriedumiem, jo vēsturi raksta cilvēki par cilvēkiem, tādēļ zināma aksioloģijas deva principā ir neizbēgama pat visobjektīvākajā pētījumā.

Ievērojamais empīriskā un teorētiskā materiāla apjoms, šķiet, ir noteicis autora vietumis ļoti lakonisko izklāsta veidu un secinājumus, piemēram, par tik plaši formulētu tematu kā kultūra ikdienā (60., 61. lpp.). Ir sastopamas arī dažas stilistiskas neprecizitātes: “Koncerta otro daļu atver neoficiālā latviešu himna “Pūt, vējiņi!” [...]” (49. lpp.). Nedaudz savāds šķiet 53. lpp. lietotais A. Lunačarska amata nosaukums “apgaismības komisārs” – latviski to parasti sauc par izglītības tautas komisāru, pēc analogijas ar Izglītības tautas komisariāta (*Народный комиссариат просвещения*) nosaukumu. Iespējams, ka šāds apzīmējums ir uztverams kā autora ironiska atsauce uz padomju sociālās modernizācijas projekta “apgaismojošo” koncepciju.

Nobeigumā vēlreiz atgriezīsimies pie jautājuma par totalitārisma jēdziena izmantošanu padomju kultūrpolitikas analīzē, jo atteikšanās no tā šķiet diskutabla vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, ja par vienu no raksturīgajiem totalitārās varas sistēmas elementiem uzskata valsts administrācijas īstenotu maksimāli iespējamu sabiedrības dzīves kontroli, tad jāņem vērā, ka šī faktora ietekme Padomju Savienībā saglabājās līdz pat 80. gadu vidum.²² Ideoloģiskā monopola saglabāšanu kā vienu no galvenajiem PSKP izvirzītajiem kultūrpolitikas uzdevumiem atzīmējis arī recenzējamās monogrāfijas autors.

Otrkārt, 60. gadu sākuma LKP organizatorisko apspriežu par darbu ar intelīgenci materiāli²³ liecina, ka dažādu radošo savienību attieksme pret padomju varas izvirzītajām prasībām bija atšķirīga, tāpat kā šo savienību pārstāvju domstarpības ar oficiālo kultūrpolitikas diskursu. Tādēļ apgalvojums, ka “visi bija apmierināti”,²⁴ šī pētījuma kontekstā nav pārlicinošs, jo principā šeit ir runa par vienas radošās savienības darbību. Protams, tas

²¹ Bauman Z. Out of the frying pan into the fire or the arts between administration and markets // Warsaw. Cumulus Working Papers 17/06. – Helsinki, 2007. – P. 9–22.

²² Bleiere D. Latviešu kultūra abpus “dzelzs priekšskara” 1945–1990. – 21. lpp. Sk. arī: Laķis P. Vara un sabiedrība. – Rīga, 1997. – 11.–46. lpp.

²³ Bleiere D. Kultūrpolitika Latvijā 1959.–1962. gadā. – 125., 126. lpp.

²⁴ Visi bija apmierināti. Pieejams: <http://www.satori.lv/raksts/izdruka/2594> [aplūkots 14.08.2009.].

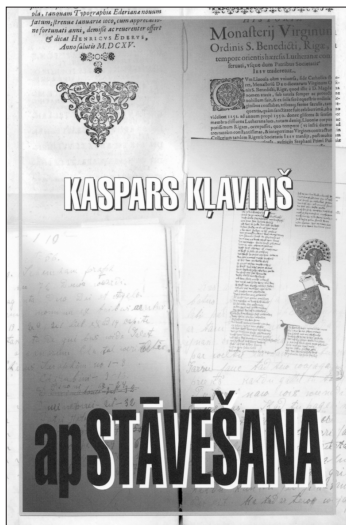
nenozīmē, ka ikviens “antisovjetiska rakstura izlēciens”, kas minēts kādā LKP dokumentā, liecina par nacionālo pretestību padomju režīmam. Vienlaikus S. Kruka pētījums pierāda to, ka padomju inteliģence bija iekšēji diferencēta gan sociāli aktīvas rīcības, gan savas konformisma pakāpes ziņā. Cits jautājums, vai inteliģences konformisms vienmēr bija saistīts tikai ar vēlēšanos nodrošināt sev labus dzīves apstākļus, vai tomēr dažkārt šeit bija nozīme ar savas reālās vai šķietamās misijas apziņu saistītiem apsvērumiem.²⁵

Pārfrāzējot recenzējamā pētījuma nosaukumu, varētu teikt, ka šis darbs ir “Par kultūras politiku – vienotu un daudzveidīgu!”. Vienojošais elements padomju kultūrpolitikā bija režīma attieksme pret to kā pret PSKP varas saglabāšanas instrumentu, bet kultūrpolitikas nosacītā daudzveidība atklājās tās realizācijas lokālajos kontekstos. Atšķirībā no dažiem vairāk populāra rakstura darbiem²⁶ Sergeja Kruka monogrāfija nepretendē uz t.s. padomju cilvēka mentalitātes rekonstrukciju, taču tajā atrodami fakti apstiprina padomju sabiedrībai raksturīgu sociālpsiholoģisko motīvu pārمانtojāmību. Līdz ar to šī grāmata skar problēmas, kas ir vienlīdz svarīgas vēstures zinātnei un mūsdienām, paplašinot izpratni par Latvijas sabiedrību gan pirms četrdesmit pieciem gadiem, gan arī šodien.

Mārtiņš Mintauris

²⁵ Sk.: *Bleiere D. u.c.* Latvijas vēsture. 20. gadsimts. – Rīga, 2005. – 357. lpp.

²⁶ *Vails P., Geniss A.* 60. gadi. Padomju cilvēka pasaule. – Rīga, 2006. – 235 lpp.

Kļaviņš K. apStāvēšana. – Rīga: Mansards, 2009. – 184 lpp.

Iznācis vēstures zinātņu doktora Kaspara Kļaviņa rakstu krājums “apStāvēšana”. Parasti gan ar “apstāvēšanu” saprot mirušā ritualizētu aizvadīšanu, taču K. Kļaviņš to traktējis kā latviešu pagātnes vērtību fiksāciju un popularizāciju. Autors pats to skaidro ar vēlmi panākt kultūras un vēstures mantojuma revīziju un aktualizāciju, ko viņš saprot kā **stāvēšanu** par vērtībām un to tālāku attīstību vai vismaz šo vērtību ar godu **apstāvēšanu** (6. lpp.).

Ievadā autors iztirzā motivāciju šī darba tapšanai: pirmkārt, jau valsts bezatbildīgo nostāju pret savas tautas pagātnei (5. lpp.). Tam var piekrist, jo valsts atvēlētie finansiālie līdzekļi vē-

stures zinātnes attīstībai ir tik gaužām niecīgi, ka faktiski neatkarības gadu historiogrāfijas eksistencei jāpateicas tikai nemerkantilajam vēsturnieku entuziasmam. Otrkārt, autors uzskata, ka latviešu vēsturiskuma apziņa